

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ ВЧИТЕЛЯ Й УЧНЯ

Тетяна Валентьєва

ПОЧУТТЯ КОМІЧНОГО ТА ЙОГО СТРУКТУРНІ КОМПОНЕНТИ

Усе життя людини – це процес раціонального оволодіння знаннями, фактами, їхнє осмислення й застосування для вироблення адекватних форм поведінки і вчинкової діяльності. Підвищенню його ефективності сприяє тісне поєднання означеного оволодіння з емоційною сферою особистості, що передбачає не тільки реагування на ті чи інші подразники зовнішнього середовища, а й пізнання їх через відчуття і сприймання, орієнтацію на значення цих подразників для неї самої з погляду задоволення чи незадоволення, що спонукає її до подальших дій.

Різні аспекти, пов'язані з природою емоцій, способами їхнього прояву набули висвітлення в працях І. Беха, Т. Кириленко, Р. Плачика, С. Рубінштейна, С. Шехтера та ін. Водночас дослідники стверджують, що афективна сфера людини не обмежується лише емоціями, до неї входять більш складніші утворення – почуття.

Взаємовідношення між емоціями і почуттями діалектичне. Вони співвідносяться як становлення і стає. Почуття потребують для свого виникнення емоцій, але це не кількісне і не часове накопичення емоцій. Емоції – це фаза виникнення і визрівання почуттів, момент їхнього перебігу. Натомість почуття є фазою розкриття і демонстрації емоцій [7, 133].

З-поміж багатого розмаїття почуттів, які допомагають людині адекватно почуватися як у взаємодії із самою собою, так і у відносинах з іншими людьми, важливе місце належить почуттю комічного. Підтвердження цієї думки знаходимо ще в працях Аристотеля, Гегеля, Канта, Шопенгауера.

Серед сучасних дослідників, які звертаються до висвітлення питань, пов'язаних з визначенням сутності почуття комічного, особливостей його прояву, слід згадати Ю. Борєва, Г. Бреслава, Л. Левчук, О. Онищенко, Л. Смержа та ін. Проте поза увагою залишається такий аспект, як визначення структури почуття комічного, зокрема щодо дітей старшого дошкільного віку, що актуалізує необхідність його вивчення.

Мета статті: на основі теоретичного аналізу сутності почуття комічного визначити його структуру стосовно дітей старшого дошкільного віку.

Комічне – це естетична категорія, яка відображає соціально значущі суперечності дійсності з позиції емоційно-критичного до неї ставлення в ракурсі естетичного ідеалу [5, 117]. Найчастіше комізм виявляється

внаслідок контрасту, протистояння потворного і прекрасного (Аристотель), нікчемного і піднесеного (І. Кант), безглузлого і того, що наділене здоровим глуздом (А.Шопенгауер), хибного та істинного (Гегель).

Сьогодні комічне співвідноситься зі сферою радісного і смішного, де панує посмішка, сміх, радісний настрій й оптимістичне самопочуття [14, 96]. Це – загально значуще, типово смішне, те, що «є недосконалим, але претендує на досконалість, суперечить ідеалу, але підлаштовується під ідеал, не відповідає звичному, ... розриває зв'язок із звичним ходом речей» [14, 96]. У цьому полягає соціальний аспект комічного. У психологічному аспекті до комічного належать несподіваність, нездійснені очікування, прояв переваги, вивільнення від страху.

У працях О. Лука, Т. Любимової проводиться думка про тісне поєднання комічного і смішного. Водночас наголошується на тому, що сміх є необхідним, але недостатнім елементом комічного, це «тільки його засіб, матеріал». Тому, як будь-який засіб, смішне не повинно бути надмірним, а «лише відповідати меті комічного» [9, 119]. Недоречність синонімізації сміху і комічного підтверджується і тим, що до останнього не входить, наприклад, сміх, який викликається фізіологічними подразненнями; комічне несумісне з висміюванням, знуцанням над людськими негараздами і стражданнями [10, 7].

Аналогічні погляди сповідують автори підручника з естетики, стверджуючи, що не все смішне є комічним. Комічне – це продукт розвиненої людської культури, що уособлює свободу людини, її здатність піднятися над собою, поглянути на себе з боку [4, 112].

У науковій літературі існують різні підходи до класифікації комічного. Так, Т. Любимова пропонує поділяти всі відомі з цього приводу теорії на дві групи. До першої з них дослідниця відносить теорії контрасту, невідповідності, суперечності, потворного, але нешкідливого, помилки та ін. Другу групу складають теорії власної переваги, економії психічної енергії, захисної реакції, розсіювання ілюзій, несподіваності тощо [10, 6].

Ми вважаємо більш доцільною класифікацію, запропоновану О. Козинцевим, який розподіляє концепції комічного за такими групами:

1. Об'єктивістські концепції. (Основний наголос робиться на об'єктивних властивостях комічного об'єкта).

2. Суб'єктивістські концепції. (Комічне постає як наслідок суб'єктивних здібностей особистості).

3. Реляціоністські концепції. (В їхню основу покладається твердження про те, що комічне є результатом взаємовідносин об'єктивних властивостей об'єктів і суб'єктивних здатностей індивіда) [8].

На нашу думку, почуття комічного належить до групи реляціоністських концепцій, тобто охоплює об'єктивний і суб'єктивний плани. Необхідність останнього набула досить ґрунтовного висвітлення в теорії Айзенка, який розглядає комічне через поєднання трьох

компонентів: когнітивного – базується на групі теорій несумісності, конативного – на теорії переваги та афективного, що передбачає позитивну емоційну реакцію, яка асоціюється зі сміхом [13].

Б. Мінчин стверджує, що смішне «в дійсності і в мистецтві не зустрічається у «чистому», ізольованому вигляді, ... воно багатьма взаємопереходами зв'язане з прекрасним, високим, трагічним» [11, 41].

Аналогічної думки дотримується і Б. Дземидок, відзначаючи, що гумористичний комізм, так само як і сатиричний, часто сполучається з різними некомічними емоціями: трагічними, драматичними, меланхолією, рефлексією, на відміну від елементарного комізму [3, 113]. Традиційно вважалося, що трагічне і комічне зазвичай викликають у людини протилежні почуття: трагічне більше тяжіє до песимістичного полюсу почуттів, тоді як комічне – навпаки, до оптимістичного. На переконання Б.Дземидока, таке відокремлення, протиставлення є штучним, адже «комічне і трагічне не тільки співіснують у реальній дійсності, але й нероздільно сплітаються одне з одним подібно до того, як мале сполучається з великим, низьке з піднесеним, прекрасне з потворним» [3, 132].

Д. Ніколенко відстоює тезу про те, що почуття комічного «виникає при сприйманні внутрішньої порожнечі, нікчемності людини, яка прикривається зовнішньою показною величністю, претензійністю» [12, 27].

У сучасному розумінні комічного велика роль відводиться соціальному аспекту. Першим, хто зробив спробу розглянути комічне з соціологічного погляду, був А. Бергсон. Він звернув увагу на суспільну значущість сміху, його користь. Згідно з його концепцією, сміх має груповий характер, це «майже змова» з іншими особами, які сміються. Часто речі, незрозумілі для одних людей, є близькими іншим, але всі вони мають однакові інтереси і цінності, моральні й соціальні настановлення. Звідси головну функцію сміху він бачив у виправленні суспільства.

Водночас не слід ототожнювати комічне і смішне. Ще в епоху романтизму Зольгер намагався розмежувати ці категорії. Він поділяв смішне на почуттєво-смішне і морально-смішне, розміщуючи між ними комічне [10, 22–23]. Сьогодні не викликає заперечень те, що сміх є необхідним елементом комічного, але недостатнім для його прояву. Як стверджує Т. Любимова, «сміх не є самодостатньою цінністю комічного, це тільки його засіб, матеріал. І як будь-який засіб він не повинен бути надмірним, а лише відповідати меті комічного» [10, 7].

О. Лук зробив спробу співставити не два поняття (комічне і смішне), а три (комічне, смішне і дотепне). Як наслідок, він дійшов висновку про те, що «жодне з цих понять повністю не вміщує в себе всі інші і не може бути зведене до них. Ці поняття лише частково стикаються і перетинаються» [9, 136].

На думку Ю. Борева, «межа між смішним і комічним діалектично гнучка і рухома: явище у певних зв'язках і обставинах здатне поставати як смішне, за інших обставин воно може бути комічним» [2, 14].

Емоційний розвиток дошкільника є однією з суттєвих умов, що забезпечують ефективність процесу його особистісного становлення. Адже ті «високі моральні, естетичні й інтелектуальні почуття, які характеризують розвинену дорослу людину і які здатні надихнути її на великі справи й благородні вчинки, не дані дитині в готовому вигляді від народження. Вони виникають і розвиваються протягом дитинства» [1, 109–110].

Перші емоційні почуття, що утворюються у дитини внаслідок її відносин з матір'ю та іншими близькими людьми, а згодом з більш широким колом однолітків і дорослих, збагачуються в процесі її вікового розвитку і слугують необхідною основою для виникнення, надалі більш складних соціальних почуттів. Для того щоб виховувати у дитини дошкільного віку такі почуття, необхідно знати особливості інших проявів її емоційної чутливості (переживання радості, успіху від приємних розваг, цікавої іграшки та їх антиподів – невдачі, втрати, неуспіху).

В емоційному розвитку старшого дошкільника, зважаючи на його вікові особливості, може спостерігатися невідповідність між переживаннями, спричиненими впливами стосовно них самих, і нечутливістю до станів, переживань інших людей. Тобто за нормальної й відповідної емоційної чутливості дитина може «виявляти досить виражений чи навіть низький емоційний відгук стосовно інших людей» [1, 111]. Це зумовлено тим, що здатність «зрозуміти іншого» (а отже, і саму себе) обмежена безпосередністю дитини, яка все співвідносить із собою, легко піддається емоційному впливу, але ще не може поставити себе на місце іншого. Малюки легко «відштовхують» чуже горе, прагнуть, щоб у казці обов'язково був щасливий кінець. Вони не розцінюють справедливості як справедливості, добро як добро, а приєднуються до того, що розцінюється дорослими як добре і справедливе, вбачаючи в цьому свої досягнення, «гарантію зростання і самоствердження» [1, 113].

Проведений аналіз наукової літератури став передумовою визначення структури почуття комічного дітей старшого дошкільного віку, яку розглядаємо як поєднання трьох взаємопов'язаних компонентів – когнітивного, емоційно-ціннісного і поведінкового.

Виокремлення когнітивного компонента зумовлене тим, що для виникнення тих чи інших почуттів дитина повинна мати певні знання (образи) про зовнішній предметний світ, прийняті в ньому погляди і поцінування. Такі знання вона набуває в процесі пізнавальної діяльності, розширюючи і поглиблюючи в такий спосіб свою інтелектуальну сферу.

Але пізнавальні процеси не існують відокремлено від емоційних; вони тісно переплетені між собою, утворюючи єдність інтелектуального та афективного, що забезпечує почуттєвий взаємозв'язок дитини з дійсністю, яку вона оцінює з погляду наявних у неї знань. Це зумовлює необхідність включення до структури почуття комічного старших дошкільників емоційно-ціннісного компонента.

Основним носієм суспільно- й особистісно значущих цінностей людини, які детермінують її конкретно-історичну сутність, є поведінка як форма прояву «життєвої активності», що спричинює рух до розвитку, зростання, поступу особистості як суб'єкта цілеспрямованих життєвих змін. Завдяки поведінці дитина вдосконалюється, самоактуалізується, «долаючи пасивність і випадковість свого існування, прокладаючи власний шлях від необхідності до свободи» [6, 106].

Зважаючи на це, цілком слушним уявляється включення до структури почуття комічного поведінкового компоненту. Саме завдяки його належній сформованості відбувається реалізація наявних у дитини знань, ставлень, які й спонукають її діяти певним чином.

Виховання почуття комічного – важлива складова особистісного розвитку дитини, яка допомагає формувати позитивне, оптимістичне світобачення, активну життєстверджувальну позицію щодо навколишнього оточення дошкільника, розвивати кмітливість, гнучкість та критичність розуму, спостережливість, збагачувати уяву; є запорукою психологічного здоров'я і допомагає протистояти життєвим труднощам та негараздам. Почуття комічного є соціальним почуттям, тому і виховуватися має у дитини в процесі набуття соціального досвіду.

Отже, стосовно дітей старшого дошкільного віку, почуття комічного – це властивість особистості, виникнення якої передбачає наявність певного рівня інтелектуальної, естетичної і моральної вихованості і виявляється у здатності і вмінні бачити невідповідності між діалектичними категоріями (змістом і формою, причиною і наслідком, обставинами і ситуацією та ін.).

Емоції відіграють важливу роль у життєдіяльності людини, виступаючи психічним відображенням явищ зовнішнього світу, що зумовлюється відповідністю їхніх об'єктивних властивостей потребам індивіда.

Провідними утвореннями емоційної сфери, які визначають її зміст і динаміку, є почуття. Серед різноманітності почуттів особлива роль належить естетичним, які відображають ставлення людини до життя в таких категоріях, як прекрасне чи потворне, комічне чи трагічне.

Особливим віковим періодом, що містить сприятливі можливості для виховання в дитини почуття комічного, є старший дошкільний вік, коли формується емоційна сфера, а почуття набувають більшої сталості порівняно з попереднім віковим періодом.

За своєю структурою почуття комічного – складне особистісне утворення, що включає три взаємопов'язані компоненти – когнітивний, емоційно-оцінний і поведінковий.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: [наук-метод. посіб.] / І.Д. Бех. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.

2. Боров Ю.Б. Комическое / Ю.Б. Боров. – М.: Искусство, 1970. – 173 с.
3. Дземидок Б. О комическом / Б. Дземидок. – М.: Прогресс, 1974. – 224 с.
4. Эстетика: [підручник / Л.Т. Левчук, Д.Ю. Кучерюк, В.І. Панченко; за заг. ред. Л.Т. Левчук]. – К.: Вища школа, 1997. – 220 с.
5. Эстетика: [учеб.пособие для вузов / В.И. Авдеев, Л.Я. Курочкина, В.А. Куценко и др.; под ред. А.А. Радугина]. – М.: Центр, 1998. – 240 с.
6. Кальба Я. Вчинків потенціал старшокласника / Я. Кальба // Соціальна психологія. – 2005. – № 2. – С. 105–113.
7. Кириленко Т.С. Психологія: емоційна сфера особистості: [навч.посібник] / Т.С. Кириленко. – К.: Либідь, 2007. – 256 с.
8. Козинцев А. Человек и смех [Електронний ресурс]. Режим доступу до документа: http://www.krotov.info/lib_sec/11_k/koz/inzev_04.htm
9. Лук А.Н. О чувстве юмора и остроумии / А.Н. Лук. – М.: Искусство, 1968. – 191 с.
10. Любимова Т.Б. Комическое, его виды и жанры / Т.Б. Любимова. – М.: Знание, 1990. – 64 с.
11. Мінчин Б.М. Деякі питання теорії комічного / Б.М. Мінчин. – К.: Вид-во АН УРСР, 1959. – 239 с.
12. Ніколенко Д.Ф. Формування естетичних почуттів у дітей дошкільного віку / Д.Ф. Ніколенко. – К.: «Рад. школа», 1967. – 95 с.
13. Опыт лингвистического исследования парадоксального речевого акта в комическом дискурсе [Електронний ресурс]. Режим доступу до документа: http://planetadisser.com/see/dis_156297.html
14. Сморгж Л.О. Эстетика: [навч. посіб.] / Л.О. Сморгж. – К.: Кондор, 2003. – 416 с.